

Kudrna, Jaroslav

K charakteristice ostatního materiálu : listiny a formuláře

In: Kudrna, Jaroslav. *Studie k barbarským zákoníkům Lex Baiuvariorum a Lex Alamanorum a počátkům feudálních vztahů v jižním Německu*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1959, pp. 38-50

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119036>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

III

K CHARAKTERISTICE OSTATNÍHO MATERIÁLU. LISTINY A FORMULÁŘE

Není účelem této práce podati diplomatický rozbor listinného materiálu, s nímž se setkáváme na půdě franské říše a jehož údaje nám umožní hlubší proniknutí do zákonitostí společenského vývoje raného feudalismu. Je však nutné, aby se historik seznámil s oněmi poznatky diplomatiky, které mají přímý vztah k historické práci a vytvářejí tak jakýsi zprostředkující článek k širším historickým koncepcím. Již v úvodu jsme ukázali, že jedním ze základních omylů právní historiografie bylo právě to, že ignorovala otázku, do jaké míry je v listinách to, co se uvádí a jak se uvádí, ovlivněno funkcí materiálu. U listinného materiálu – především u tzv. listin soukromých – přistupuje pak k tomu ještě ta okolnost, že se dochoval pouze v opisech pozdějších století a že četné údaje, o nichž lze předpokládat, že byly v původním originálu zaznamenány, byly pak v těchto prepisech vypuštěny. To platí především o zápisech v tzv. tradičních knihách, které, jak ještě ukážeme, změnily během století částečně svou funkci, takže původní údaje byly v mnohém směru nejen obměněny, nýbrž velmi často i opomenuty.

Sledujeme-li výsledky diplomatické práce za posledních 50 let, zjišťujeme, že se diplomatika jako věda zasloužila právě o nejdůležitější odvětví, tj. o obor tzv. listin soukromých (používám zde tohoto označení běžného v diplomacie, i když jsem si vědom jeho neplné oprávněnosti), které nám poskytují nejvýznamnější poznatky o společenské a ekonomické struktuře. Totéž je možno říci i o bádání o tzv. formulářových sbírkách, jejichž rozbor, kdyby byl skutečně správně diplomaticky připraven, mohl by nás obohatit o mnohé údaje.

Tradiční diplomatika se věnovala ponejvíce rozboru listin královských a papežských. Ještě Sickel, kterému přísluší nemalé zásluhy o rozvoj diplomatiky jako vědy, v podstatě tzv. listinu soukromou z diplomatického bádání vylučoval.¹⁾ Teprve v údobí mezi dvěma válkami (částečně tomu ovšem bylo o několik let dříve) byl vzbuzen zájem o tzv. soukromou listinu, a to především proto, že nové proudy historiografie, zabývající se hospodářskými dějinami,²⁾ obracely pozornost i na toto odvětví listin. Je však nutno konstatovat, že prozatím nebyly plně vyjasněny metody,

podle nichž by bylo třeba postupovat, že je také velmi problematické, zdali je možno Sichelovu metodu srovnání písma a slohu uplatnit i při rozboru listin soukromých. Fakticky lze tuto metodu uplatnit všude tam, kde je dostatek srovnávacího materiálu. K tomu pak přistupuje ještě ten fakt, že se v buržoasní diplomacie v období mezi dvěma válkami střetáváme se značnými prvky subjektivismu a chcete-li voluntarismu, jak se to zračí nejmarkantněji právě v posledních pracích Krusche a celé jeho školy.³⁾ Vcelku je tedy situace na poli diplomatického bádání taková, že dnes stojí marxistická věda před úkolem propracovat adekvátní metody, které odpovídají nejen požadavkům, jež se na historiografii kladou, nýbrž i novému materiálu, který přichází v úvahu.

Již H. Brunner⁴⁾ přesvědčivě ukázal, že po celou dobu trvání franské říše lze sledovat neobyčejně silný vliv starších diplomatických zvyklostí z doby římské. Důvody toho jsou zřejmé. Nově se vytvářející třída církevních a světských feudálů používala starší listiny k potvrzení svých prerogativ (výsad), majetkových převodů, z velké části pak i k upevnění moci nad znevolněným obyvatelstvem. Je všeobecně známo, že na listině měla zájem především církev, listinami se zajišťoval především rozsáhlý majetek pozemkový. I většina diplomů franských králů⁵⁾ byla vystavena ve prospěch církevních feudálů, především klášterů, ať už šlo o přímé donace nebo konfirmace. Totéž platí i o tzv. listinách soukromých. Většina jich se nám dochovala v opisech kopií, resp. v tzv. tradičních knihách.

LISTINY KRÁLOVSKÉ

Dodnes postrádáme řádnou edici listin z doby merovejské.⁶⁾ Poslední edice pořizená Pertzem má, jak ukázal Sichel,⁷⁾ mnoho závažných nedostatků (Pertz ignoroval řadu diplomatických prací, které se zabývaly listinami, a mimoto, jak přesvědčivě Sichel dokázal, zařadil četné listiny, které jsou vysloveně falsy, mezi pravé a naopak mezi spuria počítal některé listiny, o jejichž pravosti se nedá pochybovat. Vcelku je možno říci, že tato edice znamená dokonce krok zpět ve srovnání se starší edicí Pardessusovou,⁸⁾ ve které byly zpřístupněny i soukromé listiny doby merovejské. Pro dobu karlovskou máme pak edici Mühlbacherovu.⁹⁾

Královská listina, podobně jako papežská, má v té době v listinném materiálu zvláštní postavení. Byla v nejlepší slova smyslu listinou dispositivní, stačila sama k průkaznosti autenticky právního pořízení. K zajištění její průkaznosti nebylo zapotřebí svědků. Po stránce obsahové se dělí na diplomy (diplomata), placita, indiculi.

Pro nás nejdůležitější jsou nepochybně diplomy, kterými se prováděly majetkové transakce ve prospěch církve. Teprve udělení diplomu zajišťovalo ochranu majetku, který církev získávala. Již ripuárský zákoník stanoví dvojnásobnou pokutu, jestliže jde o přivlastnění statku (přivlastnění násilné), jehož původní držba byla potvrzena

či dokonce udělena královským diplomem. Je třeba vůbec mít na vědomí, že se královské listině v zákonících dostávalo postavení po výtce výsadního a že jí bylo použito i časově dříve než listiny soukromé. Tak např. i sálský zákoník zná listinu královskou,⁴⁰⁾ aniž se v něm činí zmínka o listině soukromé.⁴¹⁾ Teprve pozdější kapitulář Lex Salica uznává i jiný druh listin než listiny královské.

TAK ZVANÉ LISTINY SOUKROMÉ

Nejdůležitější pramen, z něhož se dá rekonstruovati mnohé ze sociálních poměrů, je listina soukromá. Termín listina soukromá není sice plně adekvátní, ale přesto ho používám, ježto v tomto úvodu se nemohu zabývat problematikou jiné možné klasifikace. Z doby merovejské se nám uchovalo asi 150 soukromých listin, které jsou zpřístupněny v edici Pardessusově. Obvykle se jimi provádějí převody majetkové, ponejvíce donace klášterů. V diplomacii je běžné dělení soukromých listin, jak je uvedl kdysi H. Brunner. Má své počátky již v římské době, v římských předjustiniánských právních pramenech. Je to dělení na: carta a noticia. Carta je listina dispositivní, to znamená, že jí bylo zapotřebí k provedení právního aktu. Noticie je naopak prostá listina dokazovací, ve které se často pouze potvrzuje právní počín uvedený v život listinou dispositivní. Většina listin, s nimiž se setkáváme v oblasti jižního a středního Německa, jsou pouze zdánlivě listiny dispositivní.⁴²⁾ I když často dispositivní listinu připomínají, právě dispositivnosti postrádají, protože k zajištění právního činu se vyžaduje uvedení svědků. O tom máme příslušná ustanovení i v jednotlivých zákonících. Bavorský zákoník např. přímo stanoví: Jestliže někdo prodá to, co má v držení, ornou půdu, nerozdělenou půdu, louky, nebo lesy, má být koupě potvrzena po přijetí ceny listinou nebo svědky.⁴³⁾ Svědci byli nutní i při samotné transakci, z čehož lze nepochybně usuzovat, že šlo o přizpůsobení starším poměrům, jak je známe ještě z původní podoby starších právních zápisů.⁴⁴⁾ Je též příznačné, že již v Lex Ribvaria, v zákoníku, v němž se již projevuje silný vliv církevní ideologie, se starší proces, který byl původně běžný při majetkových transakcích a byl doprovázen tzv. investiturou, značně zjednodušuje. Církev se vůbec snažila všemi prostředky zajistit akt, který uváděla v život listina – odtud i známý zvyk klást listinu na oltář, tedy církevní posvěcení právního aktu. Prakticky ovšem soukromá listina neměla průkaznosti, došlo-li ke sporu o vlastnictví. Bylo nutno vždy pravost právního aktu ověřovat prostřednictvím svědků.

Většina soukromých listin se nám nezachovala v originále, nýbrž v opise v tradičních knihách, které, jak ukázal O. Redlich,⁴⁵⁾ plnily mimo jiné i funkci kopiářů. Ovšem v tom se jejich úloha nevyčerpávala. Sloužily pak i jako soupisy majetku jednotlivých klášterů, jako např. v klášteře ve Freisingenu jsou přímé zápisy o stavu majetku v jednotlivých údobích.⁴⁶⁾ Avšak právní dosah těchto listin byl větší než dosah zápisu pro vlastní potřebu a blíží se po této stránce listinám dokazovacím. V tom se ostatně zračí tendence, které později v době úpadku vystoupily

do popředí a které nakonec vedly i ke změně samotné formy tradičních knih. Tradiční knihy jsou tedy, jak poznal už Ficker,¹⁷⁾ jenom přechodným zjevem a jejich funkce je naplněna, jakmile je ukončen proces znevlnění, který tak či onak obráží.

Tradiční knihy karlovské doby vznikaly tedy ze soupisů soukromých listin. Pro práci s nimi je třeba mít na zřeteli některá cenná zjištění, ke kterým dospěla novodobá diplomatika. Je nutno předně uvážit, že jde o soupis jednostranný, s mnoha mezerami, a úryvkovitost soupisů se projevuje tím více, čím později byl pořízen.¹⁸⁾ Již ve starší době se setkáváme s takovými zápisy, které vlastně představují výtah z tradičních listin. To platí např. o dvou důležitých pramenech k bavorským dějinám Indiculu Arnonis¹⁹⁾ a Breves noticiae ze Salcburku.²⁰⁾

Rada historiků poukázala již na skutečnost, že se do tradičních knih nezapisovaly ony údaje, které neměly v době jejich sepsání význam. V řadě listin zařazených do tradičních knih chybějí někdy nejen jména svědků – tak je tomu např. v tradičních listinách kláštera Mondsee – nýbrž velmi často i záznamy o zpětném propůjčení darovaného majetku v podmíněné držení, tzv. prekarie. V tradicích loršských máme pak – této skutečnosti si všiml již Dopsch²¹⁾ – přímou zmínku o tom, že se záznamy, které pozdější kopisté považovali za méně významné, prostě vynechávaly. Totéž se dá ukázat na tradicích kláštera Weissenburgu a konečně i na zápisech v tradiční knize kláštera Mondsee. Již H. Brunner si povšiml toho, že některé opisy jsou vyloučeny, což vzniklo pravděpodobně neporozuměním pozdějších opisovatelů. Např. v tradici XXVII kláštera Mondsee²²⁾ je zachycena listina, kterou byl vyslovován knížecí souhlas (tedy v jednom zápise narážíme na kontaminaci dvou listin).

Právě tradiční listiny kláštera Mondsee nám potvrzují, v jakém nedokonalém stavu se nám původní listinný materiál zachoval. Je proto nutné mít tuto skutečnost před očima, nemáme-li se dát svést k všeobecným generalisacím. Mimoděk se nám zde ukazuje, jak nebezpečné by bylo činit z číselných kvantitativních zjištění ukvapené závěry. (Základní přístup spočívá vždy v kvalitativním zhodnocení.)

FORMULÁŘOVÉ SBÍRKY

Z merovejské a karlovské doby se nám uchoval velký počet formulářových sbírek, o kterých starší diplomatika a právní historiografie předpokládala, že sloužily bezprostředně jako vzory ke psaní listin. Tomuto hodnocení úlohy formulářů dal směr již Sickel: „... neboť písaři germánských kmenů,“ říká, „byli tak málo znalí řeči vhodné pro psaní listin, že mohli skládat listiny pouze na základě formulářů, a proto byla pro ně diktamina, kterých současníci Cassiodorovi používali jaksi z pohodlnosti, přímo nezbytností.“ Stejně se vyjadřuje H. Bresslau,²³⁾ který vymezuje takto úlohu formulářů: Formuláře jsou ony zápisy, které aniž jsou samy listinami, aniž jim přísluší právní platnost, jsou určeny k tomu, aby sloužily jako vzor pro skládání listin. Z právních historiků postačí citovat H. Brunnera: „... tak vznikla při psaní

listin potřeba formulářových sbírek, protože nevystačovala trvajícím tradice římské diplomatické praxe.“²⁴⁾

Ptáme-li se však, jaké měli tito badatelé důkazy, že se formulářů skutečně užívalo, překvapí nás, že se ve starší literatuře uvádí pouze několik závažnějších shod mezi formuláři a listinami královskými a ještě mnohem méně je jich v případě tzv. listin soukromých.²⁵⁾

Schroeder, který se zabýval touto otázkou, především pokud jde o vliv *Formulae Salicae Lindenbrogiana* na diplomatickou praxi, došel k závěru, že se formulářů sice použilo v listinách bavorských, ale že na druhé straně řada bavorských listin sloužila za základ některých formulářů.²⁶⁾ Shoda formulářů je především v arenze. Ukážeme ještě, jak je pochybné usuzovat ze stylistických shod na jednostrannou recepci formuláře pro diktát listin.²⁷⁾

Starší diplomatika tedy kladla povětšinou důraz na vliv formuláře při stylisaci listiny, nezabývala se však přespříliš otázkou geneze jednotlivých formulářových předloh, i když si jistých shod byla vědoma. Tak např. Sickel podotýká o *Formulae Marculfi*: „Nelze pozitivně zjistit, zda Marculf sám vypracoval nové formy pro ‚stylisaci listin‘ či zda přepracoval formy běžné v jeho době, protože počet listin, které se nám uchovaly ze 7. století, tvoří pouze malou část listin, které skutečně existovaly. Nelze tedy ze skutečností, že se nám nedochovaly listiny, které by odpovídaly formulářům, usuzovat, jaký byl v této době faktický vztah formuláře a listiny. Naproti tomu se dá dokázat, jak se Marculf obecně i v jednotlivostech přidržoval tradice a tu a tam používal listin běžných v době předcházející nebo současné, a aniž změnil pojetí nebo stylisaci, přejal je do své sbírky. Tam, kde se v *Chartae pagenses* setkáváme s římským právem, děje se to týmiž obraty, se kterými se setkáváme již v římských listinách anebo ve starších formulářích, které vznikly na půdě franské říše.“²⁸⁾

Z prací, které si kladly za úkol vyšetřit genesi formulářových sbírek, především formulářů zaznamenaných u Marculfa, je třeba vyjmenovat práce Br. Krusche (1916), který se snažil na základě velmi náhodných srovnání vyvodit, že *Formulae Marculfi* jsou pozdějšího data (z r. 721). Tvrdil to proti běžnému názoru, který připisuje vznik dané formulářové sbírky do 7. stol.²⁹⁾ Kruschovi ovšem nešlo o nestranný rozbor, nýbrž spíše o to, aby dokázal, že *Formulae Marculfi* byly přímo projevem říšské politiky majordomů a měly proto bezprostřední vztah i k jejich kanceláři. H. Sprönb-berg³⁰⁾ šel dokonce tak daleko, že známý obrat z úvodu k této formulářové sbírce, kterým se vysvětluje účel sbírky (*ad exercenda initia puerorum*), vykládá jako jakýsi návod pro zaškolení státního úřednictva.

Kruschovy vývody byly podrobeny ostré kritice francouzským badatelem Levilainem,³¹⁾ jehož práce sice nedospěla k přesvědčivým závěrům, ale metodicky je zajímavá tím, že se dobrala srovnáním textu k úplně protichůdným výsledkům, než které formuloval Bruno Krusch.

Je nutno vůbec konstatovat, že se v údobí mezi dvěma válkami dostala řada

diplomatiků na ryze formalistické stanovisko, k němuž se pak přidružil i značný subjektivismus. Kam až takový subjektivismus ve výkladu může vést, je možno ukázat na citované již práci Sprönbergově, ve které autor předvádí nám takovýto obraz mnicha Marculfa: „Ač se může zdát, že sbírání a sestavování formulářů je suchou prací, přesto byl Marculf zcela něčím jiným než pouhou beztvarem osobností. Přímou s vášní se chopil úlohy, která mu byla dána, a s živou náruživostí stavěl své pero za biskupské zájmy. Jeho temperament ho sice někdy strhl . . . , ale přece nikdy nepropůjčil své pero nečistým záměrům.“³²⁾

Kruschovy metody, jak jsme již ukázali na jiném místě, vyznačovaly se spojením apodiktičnosti skoro matematické s ryzím subjektivismem a voluntarismem. Že však Krusch, jehož myšlení připomíná obdobné směry v současné logistice, nebyl osamocen, o tom nám podává svědectví řada dalších diplomatických prací. Pro všechny je příznačné, že v nich metoda, kterou Sickel považoval za pomocnou a která se zakládala na srovnání slohu a písma, byla prohlášena za základní metodu diplomatické práce. Po té stránce je typická např. práce Zatschkova: *Die Benützung der Formulae Marculfi und anderer Formelsammlungen in den Privaturkunden des 8–10. Jahrhunderts.*³³⁾ Zatschek se stavěl za rozšíření Sickelových metod i na oblast tzv. listin soukromých a šel dokonce tak daleko, že popíral pro listiny jakoukoli jinou možnost skladby a stylisace než onu, která by bezprostředně vyplynula z formulářových sbírek. Vysvětluje pak své přesvědčení takto: „Je nutno poukázat na to, že královské i soukromé listiny mají v raném středověku týž osud, a proto mohou být stejně pochopeny a zpracovány.“ Ve vlastní práci se Zatschek nemůže ubránit naprosto libovolným kombinacím tzv. stylových shod. W. John správně namítl proti Zatschkovi, že se s podobnými úkazy stylové shody setkáváme i na půdě italské (Zatschek se zaměřil především na soukromé listiny tradičních knih jihoněmeckých), kde se dobře nedá předpokládat existence formulářů, zvláště pak ne v praxi italského notariátu.³⁴⁾ Je příznačné, že oni badatelé, kteří vycházejí z předpokladu, že listiny byly koncipovány podle formulářů, formuláře pro Itálii suponovali (H. Bresslau). John správně ukázal, že šlo spíše o užití listiny předchozí. Je konečně velmi příznačné, že se skoro nikde nedá prokázat nějaká jednota stylisace a že i v takových církevních institucích, jakými byly kláštery, je různorodost dikce diktátu značná. Nedá se tedy předpokládat, že by se písaři trpně přidržovali předloh. Pro klášter svatohavelský ukázal A. Bruckner,³⁵⁾ že nelze nalézt třeba i dvě listiny, které by se úplně shodovaly. Totéž lze říci i o ostatních spisech listin v tradičních knihách, tedy o listinách, které vznikly u příjemce a ve kterých lze velmi často zjistit i písaře.

Bylo jedním ze základních omylů některých žáků Sickelových, že nebrali v úvahu všechny složky, které zde mohly působit. Jakási stylistická aritmetika, kterou pracovali, vedla u nich k úplnému potření celistvosti, která je nutná při rozboru listin, ke schematismu a k nivelisaci kvalitativních historických osobitostí (historických údajů). Ve skutečnosti je třeba mít na mysli, že středověká listina byla produktem celého komplexu společenských vztahů, kde prvky objektivní, počítaje v to

i složky kulturní nadstavby, ovlivňovaly zákonitě i subjektivní postup pisarů. Uvažme jenom, jakou úlohu hrálo asi církevní vzdělání, jaká úloha připadala bibli při slohové formulaci jiných písemností než listin. I někteří buržoasní badatelé si toho povšimli (byli to především oni, kteří vycházeli z duchovědného celostátního hlediska), že se právě v arenze listin obráží vliv současné církevní ideologie. M. Granzin³⁶⁾ podrobil analýze právě tyto vlivy, které pocházely z církevní literatury (bible a ostatní liturgie). Jeho práce naznačila, že i v této oblasti je možno hledat mnohé formulace (ba některé byly čerpány z tohoto materiálu).

Konečně nelze zapomenout na to, že i listina byla podmíněna existencí práva, že pisari sami byli nuceni přejímat určité formulace, a to buď přímo, bezprostředně, anebo tak, že tyto formulace stylisticky upravovali, subjektivně přeformulovali. Existuje dnes velmi obsáhlá literatura, která ukazuje zvláště vliv *Leges Romanae* na právní stylistickou výstavbu listin.³⁷⁾ Řada právních ustanovení přešla do formulí, notáři pak běžně užívaných (*Formelhaftigkeit*), a uchovala se, i když se vlastní právní obsah již vytratil. Konečně nelze zapomenout i na vliv listin císařských (královských a papežských), jejichž ustálené obraty pronikaly do ostatního listinného materiálu. K těmto faktorům objektivním, které vyplynuly z totality společenských vztahů, přistupují i faktory subjektivní, vzdělání pisarů, to, že nepůsobili na stejném místě po celý život, a pak i určité faktory psychologické, jako paměť, pohotovost kombinace a podobně. Ovšem zjistit tyto činitele se již vymyká vědeckému poznání.

K čemu tedy formuláře sloužily, proč byly skládány? To je otázka, která čeká ještě na vyřešení. Pouze ve formulářové sbírce proslulých *Formulae Marculfi* dovidáme se o úmyslu autorově. Marculf říká výslovně, že nevěnoval svou sbírku formulářů těm, kteří jsou jaksi zběhlí v diktování (*ad dictandum peritos*), nýbrž především věnoval ji pro počáteční výučbu dětí (*ad exercenda initia puerorum*). O praxi pisarů pak říká tolik, že při některých právních pořízeních prodiskutovali to, co chtěli napsat. Vcelku však, jak již bylo řečeno, bude nutno funkci formulářů přezkoumat vzhledem k jednotlivým obdobím, neboť je pravděpodobné, že se jejich úloha v různých vývojových etapách nekryla.

Prozatím jsme se spokojili se všeobecnou charakteristikou jednotlivých skupin diplomatického materiálu. Nyní půjde o bližší popis pramenů, kterých bezprostředně používám pro rekonstrukci společensko-ekonomických poměrů v oblasti bavorské a švábské. – Nejdůležitějším pramenem pro poznání společensko-ekonomických vztahů jsou beze sporu tradiční listiny, případně soupisy nebo dalo by se spíše říci regesta tradičních listin, jak nám je podávají i např. v *Breves noticiae* ze Salcburku, *Indiculus Arnonis* apod.³⁸⁾ Tradiční listiny nezachovaly se nám v Bavorsku v originále, nýbrž v kopiářích, tedy tzv. tradičních knihách. Pro poznání bavorských poměrů mají největší význam tradiční listiny kláštera Freisingen. Zpřístupněny byly po prvé Meichelbeckem roku 1724 až 1729 ve spise *Historia Frisingensis*. Mei-

chelbeckovy edice bylo po dlouhá léta používáno historicky i diplomaticky a teprve počátkem našeho století byla nahrazena vzornou edicí Bitteraufovou.³⁹⁾ Z. Meichelbeckova výčtu jednotlivých kopiářů přichází pro naše potřeby kopiář, který byl pořízen diakonem Cozrohem v polovině 9. století. Cozroh předesílá úvod, proč a na jaký podnět provedl soupis státních listin. Přitom sám podotýká, že nic nevynechal a nic nepřidal. Že freisingenské listiny skutečně existovaly v originále, o tom se dovidáme v listině č. 402, v níž se mluví o tom, že tyto listiny byly uchovány v jakési spisovně a sloužily tak praktickým potřebám kláštera Freisingen.⁴⁰⁾

První kniha tradičních listin je uspořádána podle biskupů, za nichž k jednotlivým donacím docházelo. Jsou v ní zahrnuty donace knížete, rodové šlechty a jiných držitelů půdy. Diplomaticky se označují jako epistolae a od 9. stol. se počíná objevovat větší počet noticií. Za biskupa Hita 811–835 počet noticií dosahuje 75 % všeho listinného materiálu. Zároveň se od 9. stol. setkáváme s listinami, jimiž se uskutečňoval právní akt komutace. Ve 12. století byl pak pořízen nový soupis, Codex commutationum. Vcelku je možno z freisingenského materiálu vyčíst, že od 9. století komutace skoro úplně nahradila starší formu tradicí. (Jestliže ještě za biskupa Erchanberta – 836 až 857 – tvoří desetinu z celé zásoby listin, pak za biskupa Anna – 855 až 875 – již tři čtvrtiny. Tímto jevem se ovšem nebudeme zabývat, ježto nespadá již do časového rozmezí, které zkoumáme. Jen na okraj jaksi poznamenáváme, že nám tento jev podává vlastně svědectví o další etapě ve vývoji feudální společnosti.⁴¹⁾

V době, kterou zkoumáme, byla tradice skoro výhradně právním aktem, který přichází v úvahu. Skoro všechny listiny, které jsou v kopiáři zaneseny, sloužily pouze jako listiny dokazovací, i když jejich forma někdy připomíná, zvláště pokud jde o dikci, starší listinu disposiční. Zaneseny pak v kopiáři sloužily jako jakýsi seznam klášterního majetku a byly to tudíž záznamy pro vnitřní potřebu.

Druhý soupis listin, který se nám zachoval v oblasti, kde platil bavorský zákoník, je tradiční kniha kláštera Mondsee, „Traditiones Lunaeticae“.⁴²⁾ Bohužel vydání, které máme k dispozici, je značně nekritické a orientovat se v něm můžeme díky doplňující studii W. Hauthalera.⁴³⁾ Kodex kláštera Mondsee se skládal ze dvou částí, starého kodexu a případných doplňků. Listiny jsou pak utříděny podle hlediska topografického, a to ať už podle „žup“ anebo podle osad. Listiny každého kraje tvoří celek, a to jak po stránce obsahové, tak i po stránce formální. Vydavatelé listin přejali toto topografické hledisko, přepsali vlastně starší kopiář, který sloužil výhradně již potřebám správně ekonomickým. Opisy jsou často neúplné a v mnoha listinách chybějí datovací formule. Podle studie Hauthalerovy⁴⁴⁾ spadá 36 listin kodexu do doby Agilolfingů, 16 nelze vůbec datovat. O poměrech z doby Karla Velikého nám podává zprávu 26 listin a ostatní (58) spadají do údobí pokarlovského. Listiny tyto mají pro nás zvláštní důležitost proto, poněvadž obsahují údaje, s kterými se jinak na území bavorského okruhu nesetkáváme. Je otázkou, kdy byl vlastně tento kopiář pořízen. Editoři kodexu předpokládali, že vznikl pravděpodobně

v 1. polovině 10. století. Naproti tomu Redlich⁴⁵⁾ soudí, na základě paleografických zjištění, že kodex byl uspořádán v 2. polovině 9. století.

Z bavorských tradičních knih přicházejí ještě v úvahu zlomky z Pasova a Řezna. Po prvé byly zpřístupněny benediktinským duchovním Pezem v *Thesaurus anecdotarum novissimus*. Kritickou edici nejdůležitějších listin z Pasova pak pořídil Ignác Zibermayr.⁴⁶⁾ Jde o listiny, které mohou snad dokreslit poměry v jiné oblasti, materiálově však nepřinášejí nic nového z hlediska typisace. Konečně jejich počet je značně omezený. (Z Pasova máme pro naši dobu 6 listin, Řezna 12.) – K těmto listinám přistupuje pak řada tradičních listin otištěných koncem 18. století v *Monumenta Boica*. Nejdůležitější jsou listiny kláštera v Niederaltaichu (*monumenta Niederaltaicensia*), především soupis donací kláštera, který dal pořádit opat Urolf,⁴⁷⁾ a které byly znovu přepsány v textu „*moderna scriptura*“ koncem 8. století za opata Heřmana (a jak se dále uvádí i bez podstatné změny latinského znění a základních údajů). Svou formou připomíná Uroloffovo „*breviarium*“ *Breves noticiae*. Zahnuje pouze výpisky údajů nejdůležitějších listin bez časové indikace a beze svědků. Je možné předpokládat, že tento soupis byl uskutečněn ještě více pro účely hospodářské správy, než tomu bylo v případě tradiční knihy kláštera Mondsee. K „*breviárii*“ je připojen dodatek, v němž jsou zahrnuty tradice „*nobilium virorum*“. Mimoto se nám uchovaly z Niederaltaichu ještě 4 listiny,⁴⁸⁾ které se však nikterak neliší od listin známých z jiných okruhů. Dále se nám zachovalo 14 listin z okruhu kláštera Schlehndorfu. Projevuje se v nich přesnější stylisace, pravděpodobně pod vlivem freisingenského okruhu. R. 772 klášter připadl k Freisingenu, listiny byly pak pojaty do freisingenského kopiáře. Podobné osudy sdílel klášter Schäftlarn. 9 listin pro tento klášter spadá ještě do doby Tassilovy, dalších 17 sahá datově do roku 828.⁴⁹⁾

Z důležitých pramenů listinné povahy pro Bavorsko přicházejí ještě v úvahu zkrácené soupisy listin *Indiculus Arnonis* a *Breves noticiae* ze Salcburku. V závěru *Ind. Arn.* se praví, že autor dal sepsat, lépe řečeno sepsal tento výtah v roce, kdy se dostalo vlády nad Bavorskem Karlu Velikému, tedy v r. 788. Formou připomíná tento soupis jakousi umělou noticií. Lze předpokládat, že byl pořízen proto, aby byla zajištěna církevní držba proti pretensím nového vládce. Proto jsou v závěru uvedeni i svědci, kteří byli soupisu přítomni.

Salcburské *Breves noticiae* představují samy o sobě též soupis donací pro vnitřní potřebu. První část představuje jakýsi rozšířený opis *Indiculu Arnonis*, v druhé pak k tomu přistupuje výčet donací „*fidelium virorum et nobilium mediocrium*“. Právě pro tuto druhou stránku jsou neocenitelným pramenem pro poznání vnitřních dějin Bavorska.⁵⁰⁾

Přecházíme nyní k popisu formulářových sbírek, s nimiž se setkáváme na bavorské půdě. Vytkli jsme již v úvodu k této kapitole, že hodnota formulářů je pro vlastní bádání menší než hodnota listin a že pouze je možné pracovat s formullemi tam, kde stylistický i věcný rozbor ukazuje na provenienci z okruhu, jímž se zabýváme. – Z formulářových sbírek bavorských přichází v úvahu *Collectio Pataviensis*.⁵¹⁾

Jde o sbírku dopisů, o nichž nelze zjistit, zda byly převzaty odjinud nebo zda jejich údaje se vztahují k okruhu, v němž vznikly. Fakticky je pro nás tato sbírka málo důležitá, neboť spadá svým vznikem až k závěru doby, kterou zkoumáme (doba Ludvíka Pobožného).

Z formulí sv. Jimrama se zachovaly pouze zlomky.⁵²⁾ Projevuje se v nich vliv franského diplomatického okruhu. V druhé části jsou zaznamenány některé formule z *Formulae Salicae Lindenbrogianae*. Z fragmentu představuje pravděpodobně opis existující listiny formulář č. 5, který svou dikcí i obsahem připomíná řadu listin z freisingenského okruhu vydaných ve sporných záležitostech.⁵³⁾

Listiny z oblasti švábské. Pramenem prvořadě důležitosti jsou tradiční listiny kláštera sv. Havla, ne snad pouze proto, že se z nich dá vyčíst přehled vlastnických vztahů v oblasti alamanského práva, ale především i proto, že se nám tyto listiny uchovaly buď v originále nebo v pozdějším opise a je možné se přesvědčit, jak tradiční listiny i po stránce vnější vypadaly. Počet listin není úplný, část jich byla r. 1531 zničena. Opati kláštera se později rozhodli pořídit kopiář, a ježto k jeho sepsání docházelo již v době velmi pokročilé, byl natištěn a tím nám představuje vlastně novou edici.⁵⁴⁾ Druhá edice bylo pořízena 1791 a konečně diplomatického zpracování se podjal Wartmann, jehož *Urkundenbuch der Abtei Sanct Gallen, Zürich 1862*, představuje první vzorné vydání tradičních listin. Pro naše účely má nesmírný význam prvních 400 listin. Jde většinou o tradice větších držitelů půdy. Tradiční listiny svatohavelské možno klasifikovat jako *cartae* a velmi markantně se v nich projevuje vliv římského práva, zprostředkovaného církví.

Je třeba litovati, že se neuchovaly tradiční zápisy z kláštera Reichenau. Jak ukázal Caro,⁵⁵⁾ disponoval právě tento benediktinský klášter velkým množstvím tradičních listin. Konečně pro alamanské poměry mají alespoň okrajový význam tradiční listiny kláštera Weissenburgu z Alsaska.

Z formulářových sbírek přichází v úvahu formulářová sbírka svatohavelská.⁵⁶⁾ Šlo o jakousi stylistickou učební pomůcku, která vznikla buď koncem 9. anebo počátkem 10. století. Ve sbírce se uchovala řada královských diplomů. Jde v nich o volné přepisy skutečných diplomů Karlovců pro sv. Havla. Do vlastní sbírky byla pojata řada současných svatohavelských listin.⁵⁷⁾ Nejzajímavější formulář, který se nám uchoval, podává svědectví o rozdělení marky mezi královský fiskus a obcíníky (č. 9). Některé formuláře jsou dokonce i datovány a lze předpokládat, že představují bezprostřední opisy listin.

Mímo to se nám zachovaly *Formulae Sangallenses miscellaneae*. Jde v nich skutečně o přepisy listin celého století. První formulář představuje dokonce opis listiny, která musela vzniknout před rokem 730, neboť je v ní učiněna zmínka jak o králi, tak o knížeti.

K alamanským formulářovým sbírkám se dále řadí *Formulae Morbacenses* a *Formulae Augienses*. První nemají pro naši práci podstatný význam. Spadají do naší problematiky pouze okrajově a mimoto obsahují pouze vzory pro dopisy.

Mnohem větší váhu dlužno položit na formuláře kláštera Reichenau (Formulae Augienses). Dělí se na tři části. O první soudíme, že vznikla ještě ve století 8. Obsahuje jednak běžné arengy, v některých případech však i disposiční část listiny. Tradice jsou klasickým vzorem pro švábský okruh. Sbíрка B obsahuje řadu opisů kompletních listin. V jedné je možno seznat bezpečně listinu ze svatohavelského okruhu. Sbíрка tudíž vznikla pravděpodobně brzo poté, kdy tato listina, která se hlásí do počátku století 9., byla datována. Sbíрка tvoří skvělý doplněk k listinnému materiálu. Naproti tomu sbíрка C zahrnuje vzory dopisů a má pro nás význam pouze potud, pokud ukazuje na funkci některých církevních a světských hodnostářů.⁵⁸⁾

TRÁDIČNÍ PRAMENY

Ponecháme-li stranou zprávy, které se nám uchovaly o Alamanech u římských autorů,⁵⁹⁾ má pro bavorské dějiny především význam vypravování Pavla Diacona, které pochází až z doby karolinské renesance. Ovšem Paulus Diaconus se opíral o starší dějiny Langobardů, které se nám neuchovaly,⁶⁰⁾ Paulus Diaconus zná již v 6. století bavorského knížete a sděluje nám o četných bojích mezi Bavory a Langobardy a jejich bojích proti Slovanům. Důležité jsou i zprávy, které nám podává o Alamanech.

Z franských kronikářů má veliký význam kronika Řehoře Tourského.⁶¹⁾ Řehoř se zmiňuje několikrát o Alamanech, o jejich vpádech do Galie, nevšímá si však jejich vnitřního složení. Ještě méně se dovídáme u Řehoře o Bavorech. Zná pouze jejich knížete Garibalda.

Mnohem více zpráv se nám zachovalo v tzv. kronice Fredegarově.⁶²⁾ Je to vlastně kompilace tří kronik, lépe řečeno kronik a análů. První dva autoři pocházeli z Burgundska a pouze třetí, který se pokusil o pokračování do r. 658, byl blíže obeznámen s poměry v Austrasii. Od něho pochází mimo jiné zpráva o výpravě Dagobertově proti Sámovi. Z jeho záznamu vyplývá, že Bavoři se dostali v této době pod moc franské říše. V pokračování Fredegarově jsou zmínky o Bavorech a Alamanech pouze ojedinělé.

Z análů přicházejí v úvahu Annales Nazariani Alamannici, které pocházejí pravděpodobně z alsaského kláštera Murbachu, a dále pak anály z Reichenau. Z bavorské oblasti anály ze Salcburku a Řezna.

Legends. V análech stejně jako v kronikách se nedovídáme skoro nic o vnitřní situaci jednotlivých oblastí. Poněkud jinak je tomu u legend. Legendy byly hlavním druhem církevní propagandy. Jejich úkolem byla glorifikace světců a s ní spjatá glorifikace působnosti katolické církve. Legendy raně feudálního údobí velmi často pojednávají o christianisaci barbarských kmenů, případně – to platí o legendách karlovske doby – o konsolidaci církevních poměrů podle římského ritu. V raném středověku tvořily jediný druh literární produkce určený pro širší publikum a nepřekvapí tudíž jejich barvitě vypravování i určitá napínavost děje. Patří tudíž po-

většinu spíše do literární historie než do historie samotné. Jako tradiční pramen nám mohou stěží sloužit. Je ovšem otázka, zda by nám nemohly prokázat cenné služby, jestliže bychom se na ně podívali pod zorným úhlem pramene-dokumentu, jinými slovy, kdybychom se z nich pokusili rekonstruovat obraz profánního života. Ale ani po této stránce se nemůžeme ubránit značnému zklamání. Legendy totiž přes značný rozsah vypravování a řadu příhod, které zachycují, přinášejí velmi málo nového a autentického. Jejich zdánlivý realismus se rozplyne, jestliže je podrobíme komparatistickému významu. Překvapuje v nich především značná stereotypnost líčení a nemůžeme se ubránit dojmu, že jejich skladatelé používali stereotypních obrazů a stírali tak vlastně odstíny. Bylo nepochybně zásluhou Br. Krusche,⁶⁴⁾ že obrátil pozornost právě na tuto stránku a pokusil se určit vlastní historické jádro legend. Legendy merovejské doby byly totiž již pro svou názornost a barvitost, neřkuli přímo napínavost, zdrojem četby po celý středověk. Tím se stalo, že vlastní historické jádro bylo přetvořeno k nepoznání.

Mimoto se text, který se nám dochoval, vydává často za text ze starší doby, než ve které původně vznikl. Autor, aby podpořil své soudy, prohlašuje se přímo za současníka světce, o němž píše.

K tomu všemu ještě přistupuje, že středověcí autoři legend měli poměrně malé znalosti latiny, vypůjčovali si u svých předchůdců a měli sklon k rétorickému slohu, jímž zakrývali svou neschopnost postihnout pravé jádro věci.

Legendy merovejského původu jsou nám nyní zpřístupněny v kritickém vydání Br. Krusche.⁶⁵⁾ Jde sice pouze o výběr, zato však výběr uskutečněný promyšleně a především zbavený všech pozdějších dodatků. Je to nutné konstatovat přesto, že se Kruschovi někdy vytýká přemíra hyperkriticizmu.

Z legend věnujeme pozornost oněm, které jsou v přímé souvislosti s naší problematikou. Thematicky se většina jich zaměřuje na působnost představitelů iroskotské mise v Německu. Obrážejí se v nich tudíž velmi často počátky christianisace a především i metody, jichž přitom iroskotští mnichové používali. Při iroskotské misi měla značný vliv franská státní moc. Iroskotští misionáři přicházeli do území na východ od Rýna v době, kdy zde docházelo k počátkům třídní diferenciaci a kdy byly dány i společenské předpoklady pro přijetí křesťanství. Organizace iroskotských mnichů neobyčejně odpovídá úkolům, které měla plnit.

Legendy 7. století nám líčí život těchto mnichů, kteří se především snažili „ozdravit“ náboženský život ve franské říši. Pro východní část franské říše měla neobyčejný význam činnost Columbanova. Podle legendy o jeho životě, kterou sepsal Ionas, jeden z jeho žáků,⁶⁶⁾ pobýval Columban nejdříve v Neustrii a neustrijští králové brzy pochopili, jak cenné služby jim přináší přesto, že jeho útoky zasahovaly i jejich způsob života. Střediskem jeho činnosti stal se klášter Luxeuil, který pak sloužil jako východisko pro christianisaci jižního Německa. Columbanova činnost spadá do prvních desetiletí 7. století. Z legendy vyplývá, že většina Alamanů byla tehdy ještě pohany, stejně jako neznala státní organizaci.

Pro dějiny Alamanů nepostrádá jisté důležitosti životopis Gallův⁶⁷) (Gallus byl žákem Columbanovým). Jeho životopis byl vypsán již koncem 8. století, byl však přepracován v karolinské renesanci Wettinem. Zajímavé je, jak tento autor 9. století líčí poměry století 8. Podle něho byl kraj, v němž Gallus působil, pustý a obyvatelstvo žilo pohanskými zvyklostmi. Znal již alamanského knížete,⁶⁸) líčí nám však jeho poměry soukromé.

Z bavorských legend vyjímáme životopis Jimramův (Vita Haímhrammi), který sepsal Arbeo z Freisingen. Krusch se domnívá, že Arbeo⁶⁹) sepsal tento životopis v době, kdy byl ještě v živé paměti Jimramův život. Na druhé straně však řada badatelů upozornila, že některé skutečnosti v legendě jsou v rozporu s tím, co známe z dějin irskotské misse. V životopise se názorně líčí životní příběhy Jimramovy za vlády bavorského knížete Theoda. Je příznačné, že Arbeo si sám liboval ve vylíčení obscénních skutků, které se kladly Jimramovi za vinu. V pramenu jako dokumentu jsou cenné popisy Řezna a dále pak zmínky o třídní diferenciaci, konečně pak i postřehy o činnosti jednotlivých správních hodnostářů.

Od Arbea pochází ještě životopis Corbianův,⁷⁰) který také příslušel do skupiny putujících biskupů a později byl prvním biskupem ve Freisingen. A konečně třetí, ovšem značně nevěrohodný, životopis týká se působení Rupertova. Sepsán byl v 9. století.

Všechny bavorské legendy, které pocházejí ze století 8. a 9., se vyznačují tím, že názorně ukazují, jaká byla účast knížat při procesu christianisace, případně nám líčí, jaké byly kolise mezi mocí světskou a církevní. Zásadní nedostatek těchto pramenů je však v tom, že nám ilustrují poměry pouze všeobecně a že i zmínky o diferenciaci obyvatelstva nedovolují učinit přesný závěr, o jakou diferenciaci šlo.